

ילדים בין שני עולמות

פרופ' מרדכי בר-לב ז"ל

המגדירים עצמם כ"לא דתיים" - 25% מעדיפים חינוך דתי עבור ילדיהם (33% מן הבוגרים ו-17% מן הבוגרות).

שיעור זה עולה בהרבה אצל הבוגרים המגדירים עצמם כ"לא כל-כך דתיים": 62% מן הבוגרים ו-40% מן הבוגרות מעדיפים חינוך דתי לילדיהם. אגב, גם במחקר של כותב שורות אלה יחד עם נחמה נאמן על עזיבת אורח-חיים דתי בקרב צעירי החברה הדתית-לאומית בישראל, הביעו רבים מבין "העוזבים בשאלה" את רצונם לשלוח את בניהם ובנותיהם לבית-ספר ממלכתי-דתי.

האוכלוסיה המוגדרת כאן כ"לא דתית" מכונה בציבור בשמות שונים. יש הקוראים לה "פורשת" ויש המכנים אותה "מסורתית". היא עצמה, אגב, אינה נוטה להגדיר עצמה במדויק ומעדיפה את העמימות.

למעשה, באוכלוסיה זו ניתן להבחין היום בין שתי קבוצות הורים עיקריות: משפחות מסורתיות, בעיקר מעדות המזרח, ומשפחות לא-דתיות "מודרניות" - מערביות ומזרחיות.

לשתי הקבוצות מניעים זהים, אולם בקבוצה הראשונה הם נובעים יותר משיקולים או לחץ חברתי. "שיקולים תועלתיים" עשויים להיות קירבת בית-הספר הדתי לבית, קיומם של יותר

כל תלמיד רביעי בחינוך הממלכתי-דתי בא ממשפחה שאינה דתית. נתון זה עולה בכירור מניתוח שלושה מחקרים שנערכו בין השנים 1974-1983 ומקבל ביסוס ממחקר עדכני יותר, שנערך השנה. ראש מינהל החינוך הדתי במשרד החינוך, מתי דגן, העריך באחרונה, כי כ-50 אלף מכלל 230 אלף תלמידי החינוך הדתי באים ממשפחות שאינן דתיות (מוסף "הצופה" לחינוך ולהוראה, ה' באלול תשנ"ד).

המחקרים העוסקים במחצית השנייה של שנות השבעים (של פרופ' יוסף גלנץ, של פרופ' שוורצוולד ושל ד"ר אברהם לסלוי עם פרופ' שוורצוולד) מעלים, כי שיעור זה נמוך יותר בבתי-הספר המבוססים, ומגיע עד 34% בבתי-הספר טעוני הטיפוח. התופעה, אם כן, נפוצה פחות באוכלוסיה מבוססת מבחינה כלכלית-חברתית.

במחקר שנערך השנה על-ידי כותב שורות אלה, יחד עם ד"ר אברהם לסלוי (אודות "עולמם הדתי של בוגרי החינוך הממלכתי - דתי"), בולטת רציפותה של המגמה הזו גם בשנות ה-90.

כל הבוגרים, ו-90% של הבוגרות, שהגדירו עצמם כ"מאוד לא דתיים", מעדיפים לשלוח את ילדיהם לתיכון כללי, אולם בקרב בוגרים

* פורסם לראשונה ב'מימד', מס' 3, טבת תשנ"ה, ינואר 1995.

מעוגנות במשנה הציונית-דתית של החמ"ד: לתקן עולם במלכות שדי... ולקרב רחוקים לאמונה ולאורח חיים דתי... האחריות לכלל ישראל שוללת את הגישה 'אני את נפשי היצלת', ומחייבת יצירת מסגרות משותפות לכל הרוצים בחינוך הממלכתי-דתי... (מתוך "קווים מנחים למדיניות החמ"ד).

הסיבות החינוכיות הן מגוונות. אברהם רון, מי שהיה שנים רבות מנהל האגף לחינוך דתי וממציבי דרכו, טוען, כי חינוך במערכת מתבדלת, ללא חברים לא-דתיים, הוא בבחינת גידול בחממה דתית מנותקת, ללא מצע חברתי. חינוך מנותק עלול לפגוע, לדעתו, בהכנתו החברתית של התלמיד לקראת השתלבותו בעתיד בחברה הישראלית.

הסיבות התועלתיות מסוכמות בספרו של פרופ' שוורצוולד על "החינוך הממלכתי-דתי - מציאות ומחקר". שם הוא מתייחס לסכנה של התפלגות בחמ"ד ושל אובדן כוחו, ומזכיר כי מוסדות רבים של החמ"ד, ניתן לקיימם רק בזכות המספרים הגדולים של תלמידים ממשפחות שאינן דתיות.

לדברי שוורצוולד, אלמלא נקט החמ"ד במדיניות זו, היה עליו לסגור מוסדות, וביישובים מסויימים היו משפחות דתיות נאלצות להעתיק את מקום מגוריהן, או לוותר על חינוך דתי לילדיהן, או להסתייע בהסעות, שתאפשרנה לילדים ללמוד במוסדות מרוחקים.

לכך יש להוסיף, לדעתי, סיבה נוספת: הקמת בית-ספר סלקטיבי מבחינה דתית עלולה להרתיע הורים מסויימים, שיעדיפו במקרה כזה להעביר את ילדיהם למסגרת תל"י (בית-הספר המסורתי) או אף לחינוך הממלכתי הכללי.

עם זאת, ברור כי מימוש מדיניות "הדלת הפתוחה" מלווה במחירים פסיכולוגיים וחברתיים: פרופ' גלנץ, למשל, מתייחס במחקרו למיקום החברתי הנמוך יותר של ילדים הבאים לחמ"ד ממשפחות לא-דתיות בהשוואה לחבריהם. ניתן גם להצביע על דילמות ועל קונפליקטים המתעוררים אצל

מיתקנים ושירותים חינוכיים, מיקום בית-הספר במבנה יפה יותר, רמות משמעת והוראה גבוהות יותר, וכדומה. "שיקולים של לחץ חברתי" עשויים להיות לחצים שמפעילים סבא וסבתא דתיים, או קרובי משפחה אחרים, על ההורים הלא-דתיים לשגר "לפחות" את הנכד/ה לבית-ספר דתי.

לעיתים נדירות קורה גם, שההורים מתאכזבים מן החינוך הכללי ומעבירים את התלמיד או את אחיו לבית-הספר הדתי. יש גם מקרים, שבהם מורחקים ילדים מבית הספר הכללי ולהורים לא נותר אלא לרשום לבית-הספר הדתי הסמוך.

בקבוצה השנייה, הכוללת משפחות "מודרניות", נכללים במניעים להעדפת בית-ספר דתי שיקולים השקפתיים לגבי ערכיותו של החינוך הדתי. הדבר בולט במיוחד אצל משפחות, שבהן לפחות אחד מבני הזוג הוא בוגר החינוך הממלכתי-דתי ש"עזב בשאלה". על-פי מימצאי המחקר שערכנו השנה, אלה תופסים את החינוך הדתי כפיתרון חינוכי עדיף, גם אם עזבו, פחות או יותר, את אורח החיים הדתי.

מימצא מעניין: עם העלייה ברמת ההשכלה גובר משקלו היחסי של הגורם ההשקפתי-העקרוני וקטן משקלם של הגורמים החיצוניים-תועלתיים. הורים בעלי השכלה נמוכה - מתחשבים יותר בלחצים חברתיים או בשיקולי תועלת ונוחיות.

מאז תקופת היישוב וימי "זרם המזרחי" ובמהלך 40 שנות החמ"ד (החינוך הממלכתי-דתי) בישראל, מדיניותו המוצהרת היא לפתוח את מוסדותיו גם בפני תלמידים ממשפחות לא-דתיות. על מדיניות זו חולקים גורמים מסויימים, רעיונית ומעשית, ומכאן נובעים פולמוסים חריפים בתוך הציבור הדתי וניסיונות חוזרים ונשנים להקמת מוסדות-עלית נבדלים, בתוך מסגרת החמ"ד או מחוצה לה.

למרות זאת, החמ"ד, בשלב זה, ממשיך לדבוק בעקרון הדלת הפתוחה מסיבות של השקפת עולם, חינוך ותועלת. הסיבות האידיאולוגיות

כללית של כל מוסדות החמ"ד. בכל מקרה, על מערכת החמ"ד להרחיב את פעילותה אל מעבר לציבור הדתי הציוני, ולנסות לשרת את כל טווח הקשת של מי שנמצאים "על קו התפר" בין דתיות לחילוניות.

בעיני, יצירת מפגש מבוקר של דתיים ולא-דתיים לגוניהם, הוא חובה יהודית ואתגר חינוכי. כמוכן, תוך לימוד עקרוני ומעשי של חיים משותפים ותוך כיבוד הדדי. אוכלוסיית "קו התפר" דורשת מחשבה ומעשה לא שיגרתיים, דינמיים, הן בתחומי החינוך לערכים יהודיים ולאומיים והן בתחומים אנושיים כלליים.

מחנכי החמ"ד יכולים לטפח בתלמידיהם אחריות לאומית להמשך המסורת היהודית, בצד אחריות לאומית להמשך המסורת היהודית, בצד אחריות אישית של "עשה טוב" ו"סור מרע" באשר לערכים כלליים (התנהגות אזרחית טובה, הסתייגות מסמים וממתירנות מינית וכדומה).

כל תלמיד יהפוך עם הזמן בוגר, וכשתגיע שעתו - יהיה גם להורה. מדיניות נכונה עשויה לעודד את בוגרי החמ"ד, יהיה עולמם הדתי אשר יהיה, לשלוח את ילדיהם למערכת החינוך הממלכתי-דתי. גם אם אין לציונות הדתית מונופול על חינוך יהודי לכל עם ישראל, אין אנו בני חורין להיבטל מטיפול חינוכי באלה הבאים אלינו מדעתם ומרצונם.

הילדים הללו בתחום הדימוי העצמי שלהם ובתחום היחס בין מודל המשפחה למודל בית-הספר. אין גם להתעלם מבעיות של "תיוג חברתי" כלפי הילדים הלא-דתיים בבית הספר, ומבעיות של "סטנדרט כפול" הנוצרות אצלם.

לדעתי, יש לפעול בנמרצות ובנחישות כדי לבצע את מדיניות החמ"ד במלוא היקפה. בשום אופן אין להתייחס אל התלמיד ה"פושר", ה"מסורתי", או ה"לא דתי" כאל "תלמיד שאינו הוגן". עלינו לנהוג בחוכמה ובתבונה כלפי כל קבוצה או מעגל חברתי של משפחות לא-דתיות או מסורתיות. כלפי ה"פושרים" או ה"מסורתיים" יש לחשוב על דרכים כיצד להרחיב את ההגדרה הדתית, בגבולות ההלכה. כלפי הלא-דתיים חובה לפעול במדיניות של קירוב לבבות אמיתי, בכחינת "ישמעו רחוקים ויבואו".

יהודה קיל, מי שהיה ראש האגף לחינוך דתי וממנהיגיו בשנות ה-60 וה-70, המליץ, בזמנו כי "המערכת תהיה פתוחה לכל דיכפין... (אבל) בית-הספר הממלכתי-דתי צריך להיות פתוח - לא פרוץ".

כל קהילה חינוכית חייבת לקבוע את תנאיה הייחודיים להתנהגותם של התלמידים בבית-הספר או מחוצה לו, כמו את שיעור התלמידים שאינם דתיים במסגרת הכיתתית או המוסדית. כל זאת, במסגרת הסכמה כללית של כל מוסדות החמ"ד. כל זאת, במסגרת הסכמה